

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ПТНЗ

У сучасних умовах нестабільного політичного та соціально-економічного розвитку в Україні відбувається девальвація колишніх цінностей і норм (моральних, культурних, релігійних, духовних). Суперечності між очікуваним і реальним зумовлюють особистість змінити модель своєї поведінки та вийти за межі норм визначених суспільством. У зв'язку з цим в останні роки набуває особливої актуальності проблема профілактики девіантної поведінки підлітків. Тому перед психологічними службами постають завдання пошуку форм, методів і технологій превентивної роботи з важковиховуваними підлітками, концентрації зусиль, спрямованих як на реабілітацію важковиховуваної дитини, так і на попередження відхилень від соціальних норм, усунення умов, які безпосередньо чи опосередковано негативно впливають на формування особистості неповнолітніх, учнів професійно-технічних навчальних закладів. Здійснення поставлених завдань сприятиме переходу до нового типу гуманістично-інноваційної освіти, істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу особистості та суспільства, як передбачено Національною Доктриною розвитку освіти України в XXI столітті.

У Національній Доктрині розвитку освіти України в XXI столітті поставлено завдання трансформувати національну систему освіти як головну ланку формування громадянина, забезпечити пріоритетний розвиток людини, її здібностей і обдарувань, зберегти та зміцнити фізичне і психічне здоров'я дотримуючись принципу превентивності в навчально-виховному процесі [12, с. 22-25].

У Концепції національно-патріотичного виховання молоді зазначено, що принцип превентивності вимагає спрямувати виховні заходи всіх державних інституцій, враховуючи інтереси особистості, на профілактику негативних

проявів поведінки молоді, на допомогу й її захист, вироблення імунітету до негативних впливів соціального середовища. При цьому забезпечуватись система заходів економічного, правового, психолого-педагогічного, соціально-медичного, інформаційно-освітнього характеру, спрямована на формування позитивних соціальних настанов; запобігання вживання алкогольних напоїв, наркотичних речовин, різним проявам деструктивної поведінки; відвернення суїцидів, а також на пропаганду здорового способу життя, культури статевих стосунків тощо [6].

Закон України “Про професійно-технічну освіту” визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи професійно-технічної освіти, створення умов для професійної самореалізації особистості та забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих робітниках [5].

У “Концепції превентивного виховання дітей і молоді” (1998 р.) прийнятої та затвердженої Президією АПН України, наголошується, що превентивна робота повинна охоплювати усі вікові категорії дітей з метою попередження відхилень у поведінці, передусім, із тими, які перебувають у несприятливих умовах виховання, і вже характеризуються негативною поведінкою, а також із тими, хто став на шлях асоціальної і протиправної поведінки [7, с. 6-11]. Дана концепція є новою філософією виховання, спрямованою на позитивну соціалізацію особистості в складних умові сучасного розвитку.

У проаналізованих нами документах водночас із конкретно окресленими завданнями забезпечення пріоритетного, як індивідуального так і професійного розвитку особистості в навчально-виховному процесі закладів професійно-технічної освіти зазначений принцип превентивності. Саме такий принцип наголошує на виробленні “імунітету” в підростаючого покоління до негативних впливів соціального оточення. При цьому провідне місце відводиться профілактичній роботі щодо девіантної поведінки в учнівському середовищі,

зважаючи на те, що саме девіантна поведінка перешкоджає розвитку громадянської самосвідомості, соціалізації, формуванню і становленню особистості.

Проблема девіантної поведінки ґрунтовно досліджена у світовій психолого-педагогічній літературі. Низка досліджень із цієї проблематики широко представлена в наукових роботах таких зарубіжних і вітчизняних вчених: Л. Божович, С. Белічевої, Л. Виготського, М. Гернета, Я. Гілінського, Т. Гурлевої, І. Кона, Н. Максимової, М. Маркової, О. Ніколенко, Р. Новгородського, В. Оржеховської, Н. Пихтіної, А. Станскої та ін. Водночас, хочемо зазначити, що у педагогічному процесі психологічної служби ПТНЗ залишаються малодослідженими проблеми щодо застосування методів, форм і засобів профілактичної діяльності. Серед найважливіших причин такого стану в ПТНЗ є недостатня кількість як компетентних фахівців, так і цільових психолого-педагогічних, превентивних програм із профілактики девіантної поведінки в учнівському середовищі.

Статистичний аналіз різних аномальних проявів (злочинності, самогубств, проституції, алкоголізму, наркотизації), проведений Ж. Кетле й Е. Дюркгеймом, показав, що число аномалій кожен раз неминуче зростало у періоди воєн, економічних криз, соціальних потрясінь, що спростовувало теорію “вродженого” злочинця та свідчило про соціальні корені цього явища. Для його означення Е. Дюркгейм увів поняття соціальної аномії як стану послаблення нормативної системи суспільства, що викликається різки змінами.

Соціальна аномія, за визначенням Е. Дюркгейма, – це такий стан суспільства, в якому значна частина його членів, знаючи про існування моральних норм, ставиться до них негативно чи байдуже. Він вважав, що до аномії ведуть такі трансформації, як суспільна дезорганізація, порушення звичного життєвого устрою, соціальні перетворення [4, с. 337].

Американським соціологом, політологом і педагогом Р. Макайвером була сформульована психологічна аномія – це стан свідомості, коли почуття

соціальної згуртованості руйнується чи надзвичайно послаблюється. Р. Макайвер визначає аномію як "...руйнування почуття залежності індивіда від суспільства...", зазначаючи, що аномічна людина стає духовно стерильною, таку людину не стримують моральні принципи, для неї більше не існує моральних норм є лише усвідомлені бажання; така людина позбавлена почуття спадкоємності, обов'язку, відчуття потреб інших людей. Вона скептично ставиться до життєвих цінностей інших, її єдиною релігією стає філософія заперечення [24, с. 89], збагачення та задоволення своїх різноманітних егоїстичних потреб за будь-яку ціну (важливість життя іншої людини до уваги не береться).

Соціальна та психологічна аномії породжують "емоційне поле", яке значною мірою побудоване на недовірі, ворожості, переслідуванні своєї мети тощо. Соціальне оточення здебільшого людьми сприймається негативно, за винятком тих, хто оцінюється індивідом як "подібні до мене". Це є соціально-психологічним підґрунтям для девіантної поведінки, передусім, вразливих верств суспільства, – неповнолітніх.

Згідно з класифікацією Ц. Короленко та Т. Донських, всі поведінкові девіації поділяються на дві групи: нестандартну і деструктивну поведінку.

Нестандартна поведінка може мати форму нового мислення або таких дій, що виходять за рамки стереотипів поведінки. *Деструктивна* поведінка в залежності від спрямованості поділяється на внутрішньодеструктивну поведінку (суїцидальна, конформістська, аутична) та зовнішньодеструктивну поведінку, яка, в свою чергу, поділяється на антисоціальну поведінку (полягає у діях, які порушують існуючі закони і права інших людей у формі асоціальної поведінки) й адиктивну поведінку (передбачає використання будь-яких речовин або специфічної активності з метою відходу від реальності й отримання бажаних емоцій) [8, с. 97-98].

Соціально-педагогічна література висвітлює девіантну поведінку, як таку, яка має широкий контекст відхилень не лише від юридичних, але й

моральних, культурних, релігійних, духовних норм функціонування особистості в даному суспільстві та звичаєвості. Девіантна поведінка – завжди антисуспільна. Така поведінка характеризується відхиленнями, пов'язаними з порушенням соціальних норм і правил, які притаманні мікросоціальним відносинам (сім'я, школа) і малим статевовіковим соціальним групам [3, с. 216].

Трактування будь-якої норми вимагає уваги та відповідальності особистості, оскільки саме на основі його розуміння встановлюються критерії відхилень від норми з усіма наслідками для суспільства. Визначаючи норму, слід враховувати складність, багатогранність, а також суперечливість поведінки людини в соціумі. Норма несе в собі не лише середньостатистичну величину, але й серію допустимих відхилень від цієї величини в певному діапазоні, визначеному суспільством [9, с. 5].

Такі відхилення спровоковані різними чинниками, зокрема, доступністю молодого покоління до різноманітних спокус (алкоголь, наркотики, раннє статеве життя і т. п.), які у свою чергу призводять до девіантної поведінки. Суттєвим параметром такої поведінки виступає відхилення в той чи інший бік із різною інтенсивністю і в силу різноманітних причин, від поведінки, яка визнається нормальною. Норма поведінки базується на збалансованості психічних процесів (на рівні властивостей темпераменту), адаптивності та самоактуалізації (на рівні характерологічних особливостей), духовності, відповідальності та совісності (на особистісному рівні). Так само й девіантна поведінка людини є системою вчинків (або окремих вчинків), які суперечать прийнятим у суспільстві нормам і проявляються як у вигляді незбалансованості психічних процесів, неадаптивності, порушенні процесу самоактуалізації, так і у вигляді ухиляння від морального контролю за власною поведінкою.

Отже, поняття “девіантна поведінка” акцентує увагу на порушенні широкого спектру законів, норм, правил і традицій, які є обов'язковими для виконання членами суспільства. Функціонування людини згідно з цими

вимогами, правилами, нормами і законами схвально сприймається, вважається єдино можливим, прийнятним, правильним у моральному аспекті. Нехтування ж цими нормами викликає суспільний осуд, негативне ставлення, стигматизацію з боку більшості людей до тих, які дозволили собі ці норми порушити.

Факти порушення правил поведінки учнями ПТНЗ, а також не завжди правильне розуміння і трактування суспільновизнаних норм підлітками свідчать про необхідність нових підходів до названої проблеми. Тому вже на першому році навчання у ПТНЗ набуває актуальності своєчасна, рання психологічна діагностика схильності учнів до девіантної поведінки. Також потребує сукупності зусиль спільна співпраця психолого-педагогічних працівників ПТНЗ із науковцями щодо розробки комплексу профілактичних програм, заходів психолого-превентивної допомоги, тренінгів, анкет-діагностичного спрямування тощо.

У психолого-педагогічному пошуку, як і в будь-якому іншому науковому дослідженні, важливе значення має ґрунтовне розуміння та найбільш вдале висвітлення ключових понять, які стосуються проблеми, що вивчається. Ключовим поняттям нашого дослідження є “превентивність”. З метою наукового аналізу сутності означеного поняття розглянемо його виникнення та пояснення.

Вперше в Україні термін “превентивний” був вжитий у 1994 р. внаслідок творчої співпраці департаменту превентивної освіти ЮНЕСКО із лабораторією профілактики правопорушень серед неповнолітніх.

Огляд довідкової літератури дав нам можливість визначити поняття превентивності. “Превентивний” – в перекладі (з лат. – *praventivus*) означає запобіжний [17].

У соціально-психологічному словнику термін “превентивний” пояснюється, як такий який попереджає що-небудь, запобігає чомусь; профілактичний, упереджувальний [18].

Автори толкового словника психіатричних термінів визначають дефініцію “превентивний” (лат. *praeventum* – попереджувати, запобігати), як попереджувальний, профілактичний, запобіжний [19, с. 498].

Дослідники С. Ожегов і Н. Шведова трактують термін “превентивний” (від лат. *praevenio* – випереджаю, запобігаю), застережливий, запобіжний (наприклад, превентивне щеплення); що випереджає дії осоружної сторони [20, с. 115].

Таким чином, аналіз наявних дефініцій поняття “превентивний” вказує на три основні аспекти цього явища: 1) запобіжність; 2) попередження, профілактика; 3) застереження. І, власне, таке тлумачення превентивності, на нашу думку, є найбільш повним і логічним.

Реалізація превентивного напрямку в ПТНЗ здійснюється психологічною службою системи освіти, яка є складовою частиною державної системи охорони фізичного і психічного здоров’я молодих громадян України. Вона діє на підставі статей № 21, № 22 Закону України “Про освіту” з метою виявлення і забезпечення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку особистості дитини, забезпечення ефективності навчально-виховного процесу в навчальних закладах.

Психологічна служба в системі освіти – це багаторівнева організаційна система, яка включає основні структурні одиниці (установи, підрозділи, посади), що складають єдину систему, основу якої становлять фахівці з практичної психології та соціальної педагогіки: практичні психологи, соціальні педагоги, методисти, директори (завідувачі) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби. Практичний психолог і соціальний педагог є головними ланками системи соціального та психологічного забезпечення на рівні навчального закладу та долучені до вирішення основних завдань цієї системи.

Основною *метою* діяльності психологічної служби ПТНЗ є психологічне забезпечення та підвищення ефективності педагогічного процесу,

профілактика асоціальних відхилень у процесі професійного становлення учнів і опанування ними майбутньою професією, захист психічного здоров'я і соціального благополуччя всіх його учасників: вихованців, учнів, педагогічних і науково-педагогічних працівників.

Основні *завдання* психологічної служби полягають у:

- сприянні повноцінному розвитку особистості учня ПТНЗ на кожному віковому етапі; індивідуальних особливостей підлітків, їхніх інтересів (здібностей, відчуттів, стосунків, захоплень, життєвих планів і т. д.);
- створенні сприятливого психологічного клімату й умов для формування в них мотивації до самовиховання і саморозвитку;
- забезпеченні індивідуального підходу до кожного учасника навчально-виховного процесу на основі його психолого-педагогічного діагностування;
- профілактиці девіантної, аморальної поведінки учнів ПТНЗ;
- наданні своєчасної психологічної допомоги і підтримки як учням, так і їхнім батькам, педагогам, майстрам виробничого навчання.

Основними *видами* діяльності психологічної служби є:

- діагностика – психологічне обстеження вихованців, учнів, їхніх груп і колективів; моніторинг змісту й умов індивідуального розвитку вихованців й учнів;
- визначення причин, що ускладнюють розвиток, навчання та виховання учнів ПТНЗ;
- корекція – здійснення медичних психолого-педагогічних заходів із метою усунення відхилень у психофізичному й інтелектуальному розвитку та поведінці, схильності особистості учня до узалежнень і правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи;
- реабілітація – надання психолого-педагогічної допомоги вихованцям, учням, які перебувають у кризовій ситуації (постраждали від

соціальних, техногенних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси, переселення, зазнали насильства тощо), з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності;

- профілактика – своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі;
- прогностика – розробка та застосування моделей поведінки групи й особистості в різних умовах, проектування змісту та напрямів індивідуального розвитку вихованців, учнів і складання на цій основі життєвих планів, визначення тенденцій розвитку груп і міжгрупових стосунків [15].

Таким чином, психологічна служба ПТНЗ забезпечує своєчасне та систематичне вивчення психофізичного розвитку учнів, мотивів їхньої поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей. Створює умови для саморозвитку та самовиховання, сприяє виконанню превентивних, освітніх і виховних завдань водночас керуючись Законами України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про професійно-технічну освіту”, “Про вищу освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про дошкільну освіту”, іншими нормативно-правовими актами та “Положенням про психологічну службу системи освіти України” тощо.

Будь-які превентивні дії психологічної служби ПТНЗ пов’язані з попередженням негативних вчинків, девіацій в поведінці і т. і. та не можливі без виховання. Превентивне виховання – це організована діяльність, яка забезпечує теоретичну та практичну реалізацію заходів, спрямованих на запобігання та подолання відхилень у поведінці підлітків, розвитку різних проявів асоціальних, аморальних вчинків:

- правопорушень (схильності до агресій, крадіжок, обману й інших вад);

- екологічної бруталності й егоцентризму (ставлення до всього, що оточує, як до засобу та сировини для задоволення особистих примітивних потреб);
- статевих відхилень та їхніх наслідків (статевої деморалізації, сексуального насильства, ІПСШ, венеричних хвороб, тощо);
- поганих звичок (алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, тютюнопаління);
- важких психологічних і психічних станів із наслідками (депресії та суїциду, акцентуації та загострення психопатичних тенденцій тощо) [26].

Отже, превентивне виховання в системі професійно-технічної освіти – це комплексний цілеспрямований вплив на особистість у процесі її динамічної взаємодії із соціальними інституціями, спрямований на фізичний, психологічний, духовний розвиток, а також на розвиток почуття соціальної відповідальності підлітків за свою поведінку, що сприяє глибокому усвідомленню не лише своїх прав, а й обов’язків. Превентивне виховання має *сприяти формуванню* в учнів моральних почуттів, які регулювали б їхню поведінку: почуття законності обраної мети, правомірності шляхів і засобів їхньої реалізації, відповідальності; вироблення в них “іммунітету” до негативних впливів соціального оточення; *здійснювати* профілактику, корекцію негативних проявів у поведінці молоді; *бути спрямованим* на допомогу і захист.

Мета превентивного виховання – дати змогу молодій особі розібратися в явищах, що можуть зашкодити здоров’ю, соціальному, фаховому і матеріальному успіху, і, в цілому, зробити правильний вибір. В умовах гуманізації освіти таке виховання має ґрунтуватись на розумінні людини як найвищої цінності суспільства.

Зважаючи на викладене, ми вважаємо, що превентивність має бути складовою будь-якої соціально-педагогічної й психологічної дії, оскільки превентивний процес суттєво посилює позитивний потенціал суб’єктів

взаємодії. Актуальність проблеми превентивного виховання учнів ПТНЗ із одного боку зумовлена суспільною потребою ранньої профілактики відхилень у поведінці підлітків, а з іншого – реальними можливостями її успішного здійснення у пубертатному віці – періоді ефективного засвоєння моральних норм і вироблення суспільно схвальних моделей поведінки, формування суб'єктності учня.

При цьому слід враховувати й те, що у зв'язку зі змінами суспільного розвитку і їхнім впливом на особистість збільшуватиметься питома вага превентивного виховання в структурі загальної виховної діяльності не лише освітніх закладів, а й суспільства [16].

Система превентивного виховання як галузь психолого-педагогічної науки ґрунтується на теоретико-методологічних засадах особистісно орієнтованого, діяльнісно гуманістичного підходу до особистості у відповідності зі Законом про освіту, Національною доктриною про освіту в Україні, на основі Конвенції ООН про права дитини, Міжнародних актів і рекомендацій щодо становища дітей і молоді, положень Національної програми “Діти України”, Національних програм протидії зловживанню психоактивних речовин, “Здоров’я нації” й інших.

Система превентивного виховання – це керована діяльність, яка забезпечує теоретичну і практичну реалізацію заходів превентивного характеру, спрямованих на попередження, подолання відхилень у поведінці підлітків і запобігання розвитку різних форм їхньої асоціальної, аморальної поведінки.

Усі превентивні заходи, які складають систему роботи психологічної служби ПТНЗ поділяються на три типи:

1. Первинна (рання) соціальна превенція спрямована на збереження та розвиток умов, що сприяють здоров’ю, збереженню життя учнів, на попередження несприятливого впливу на особистість учня (соціальна, психолого-педагогічна профілактика).

2. Вторинна – раннє виявлення негативних змін у поведінці особистості з метою попередження їхнього подальшого розвитку (діагностика, превентивна допомога і корекція).

3. Третинна (або цілеспрямована) превенція включає сукупність заходів, спрямованих на попередження переходу відхилень у поведінці підлітків в більш важку стадію (адаптація, реабілітація і ресоціалізація).

Відповідно до типів виділяють і функції превентивного виховання:

а) діагностично-прогностична – це аналітична робота зі з'ясування причин і умов відхилень у поведінці дитини;

б) корекційно-реабілітаційна – використання оптимальної коригувальної допомоги, перевиховання та подолання негативних проявів у поведінці, налагодження стосунків для позитивного способу життя;

в) освітньо-консультативна – використання сучасних технологій надання оптимальної освітньої, консультативної інформації; попередження і нейтралізація надмірної інформації про види і форми негативних явищ;

г) організаційно-методична – опрацювання і реалізація міжгалузевих науково-дослідних проектів із проблем превентивного виховання; дослідження соціально-гігієнічних і медико-біологічних факторів розвитку схильності неповнолітніх до негативної поведінки; розробка заходів щодо її профілактики;

д) інтегровано-просвітницька – збір, обмін, аналіз, адаптація, узагальнення та впровадження вітчизняного й зарубіжного досвіду превентивної практики [2, с. 99-102].

Не зважаючи на різноманітність виконуваних функцій, типів профілактичної діяльності вона безпосередньо чи опосередковано є спрямованою на людину (індивіда) в різних аспектах її життєдіяльності. Далі зосередимо свою увагу на розкритті *рівнів* профілактики. Це – загальносуспільний, мікросоціальний й індивідуальний рівні.

Загальносуспільний рівень сприяє запобіганню та вирішенню проблем пов'язаних із негативними соціальними явищами на загальнодержавному рівні,

тобто на рівні найвищих законодавчих і виконавчих органів держави, які формують соціальну політику, здійснюють соціальний захист вразливих верств населення та надають їм різноманітні соціальні послуги через державні інституції, громадські організації та релігійні громади.

На цьому рівні реалізується також формування соціальних норм стосовно осіб, які за певних причин стали жертвами асоціальних моделей поведінки (алко-, наркозалежні, люди нетрадиційної сексуальної орієнтації, гіперсексуальні, ВІЛ-інфіковані й ін.) [1, с. 15].

Загальносуспільний рівень відіграє важливу роль у профілактичній діяльності по запобіганню девіантної поведінки, передусім, шляхом здійснення правової регуляції проблем, що мають місце й організації діяльності системи державних соціальних служб для молоді.

Превентивні заходи зазначеного рівня повинні бути організовані таким чином, щоб різносторонніми способами запобігати деструктивній поведінці та впливати, перш за все, на особистість, яка розвивається. Така діяльність реалізується через соціальну політику, що визначає і моделі поведінки, і соціальні норми, і характер розвитку молодіжного середовища тощо, а це в свою чергу, впливає на соціальну орієнтацію особистості.

Соціалізація молодої людини реалізується під впливом правових і морально-етичних норм, а також суспільної думки, як визначеної даним суспільством критерії оцінки окремого соціального явища чи оточуючого світу в цілому. Громадська думка, засуджуючи моральні відхилення від загальноприйнятих норм, регулює поведінку особистості, утримуючи її в правильному морально-етичному “руслі” розвитку, налаштовує на дотримання моральних засад у поведінці. Спрямовуючи та корегуючи поведінку в цілому й окремі вчинки особистості. Соціальна думка опосередковано програмує набір соціально прийнятих дій відповідно до встановлених норм і правил, які існують у суспільстві. Таким чином, суспільна думка опосередковано визначає критерії соціального контролю за життям окремих індивідумів [14, с. 13-14].

Соціальний контроль – це форма керування соціальними процесами та поведінкою членів суспільства як у сфері побуту, так і в галузі моральної поведінки [11, с. 146-147]. Без такого контролю справитися окремим організаціям із проблемами алкоголізації, наркоманії, статевої деморалізації в підлітковому середовищі було б нереально. Формування суспільної думки яка є непримиримою до вживання алкоголю, наркотиків неповнолітніми, порушень моральних норм у статевій поведінці повинно стати важливим завданням засобів масової інформації (ЗМІ) й інших інституцій суспільного навчання і виховання.

Мікросоціальний рівень превентивної роботи психологічної служби ПТНЗ характеризується своїм впливом на “мікро соціум” (тобто сім’ю, родину, навчальне оточення підлітка, групу його ровесників: вулична компанія, друзі, члени тієї ж субкультури, учасники гуртків, клубів тощо). Робота на цьому рівні є дуже важливою, оскільки саме родина підлітка і його найближче оточення здатні вплинути на ймовірність проявів девіацій у поведінці молодої людини. Серед профілактичних заходів цього рівня – ознайомлення психолога (соціального працівника, класного керівника, майстра виробничого навчання) із родинним середовищем та мікро- оточенням (друзями, знайомими підлітка) з метою виявлення, мінімалізації чи можливого усунення причин і умов, які спонукають до ведення деструктивного способу життя.

Іншим важливим напрямом діяльності є робота з батьками, це – тематичні батьківські збори, сімейні консультації, забезпечення батьків відповідною літературою, спонукання їх до глибинного пізнання та контролювання кола спілкування дитини, способів проведення нею вільного часу тощо.

Організуюючи профілактичну роботу на цьому рівні, слід знати, що низький культурний, духовно-моральний і освітній рівень найближчого оточення є визначальним чинником моральної деградації підлітка. Через бажання здобути авторитет серед ровесників неповнолітні не можуть обрати

суспільно корисний і прийнятний вид соціальної активності, який би задовольняв їхні потреби і прагнення, водночас відповідаючи інтересам суспільства.

У профілактичній діяльності на мікросоціальному рівні потрібно враховувати незаперечний факт, що батьки є надзвичайно важливим і впливовим джерелом формування здорового способу життя. Згідно з результатами українських досліджень – 36% 10-16-річних дітей повністю довіряють батькам і відверто обговорюють із ними будь-які питання, а ще 52% довіряють батькам, хоча деякі питання не можуть із ними обговорити. Таким чином, 88% підлітків довіряють батькам, а це значить, що довіряють і тій інформації, яку вони отримують від них. Лише 1% респондентів зазначили, що вони зовсім не покладаються на інформацію, яку отримують у родинному колі. Про високий рівень довіри та достатньо відверті стосунки між підлітками і батьками свідчать відповіді вагомої більшості опитаних 10-14-річних учнів, які засвідчують, що, як правило, батьки знають, де і з ким їхні діти бувають ввечері [21, с. 55]. Наявність довірливих стосунків із батьками у підлітків, є теж свідченням поваги й їхнього авторитету в дітей, що створює добрі передумови для співпраці та скерування енергії своїх вихованців у правильне русло.

Сучасна психологія доводить, що особистий приклад батьків, як провідний і ґрунтовний фактор сімейного виховання, легко сприймається та приймається дітьми, особливо в рамках тієї ж статі, тобто для хлопців взірцем поведінки є батько, а для дівчаток – мати [10, с. 24]. Ситуація ускладнюється тоді, коли в сім'ї немає безпосереднього прикладу для наслідування, або він є невідповідним. Тому діти з неповних чи дисфункційних сімей мають “більше шансів” прояву деструкцій у поведінці.

Таким чином, провадячи превентивну роботу на мікросоціальному рівні, психологічній службі ПТНЗ потрібно наголошувати батькам на тому, що виховна функція сім'ї полягає в організації довірливих контактів із дітьми, їхньому вихованні в різних аспектах, в тому числі й в статевому, а також

допомозі їм у самореалізації. Сім'я забезпечує також надзвичайно важливу – соціалізуючу функцію. Від її успішної реалізації залежить інтерналізація суспільних норм, формування відповідної ієрархічної системи цінностей, на вершині якої мають знаходитися абсолютні вартості, які відображають духовно-моральну зрілість особистості.

Надаючи інформацію в процесі цілеспрямованої та послідовної профілактичної роботи з батьками, можна вийти на зовсім інший – відмінний рівень сімейного виховання і таким чином здійснювати попередження в молодіжному середовищі розвитку таких негативних явищ, як алкоголізм, наркоманія, бродяжництво, статева деморалізація, дитяча проституція, аборти, раннє материнство, венеричні хвороби тощо.

Однак, не кожна сім'я фактично реалізує покладені на неї суспільством соціалізаційно-виховні функції щодо дітей, особливо підлітків. Перехідний підлітковий період сам по собі є кризовим, переломним у формуванні особистості, що значно утруднює виховну діяльність сім'ї. Саме в цей період батьки поступово втрачають свої провідні позиції у процесі соціалізації та виховання і їхнє місце займає група ровесників. Цей процес особливо гостро відбувається в неблагополучних сім'ях, де діти скривджені батьками та відкинуті освітньою системою як відстаючі, активно шукають замінного середовища психологічної підтримки, яким стає для них вуличне оточення.

На *особистісному (індивідуальному)* рівні – профілактична робота передбачає вплив на конкретного представника цільової групи сфокусований так, щоб не допустити до проявів деструктивних вчинків, а сприяти формуванню тих якостей особистості, які спрямовані на реалізацію здорового способу життя з використанням правових, соціальних, психологічних, медичних та інших засобів впливу.

Як відомо, вживання алкоголю, наркотиків, тютюнопаління, ранні статеві стосунки виступають основним мотивом міжособистісного спілкування серед ровесників у підлітковому віці, коли виникає потреба самоствердитись,

перевірити себе та довести іншим свою зрілість, компетентність, уміння подобатися, зваблювати, сексуально задовольняти, кохати і бути коханими [13, с. 25].

Зважаючи на викладене, формувати в учнів моральну саморегуляцію поведінки потрібно починати не після перших проявів девіацій, а набагато раніше та займатися цим систематично.

Індивідуальний рівень запобігання девіантній поведінці, зокрема, вживання алкоголю, наркотиків, статевій розпусті проводиться стосовно окремої конкретної особи. Мета – вжити всіх доступних заходів, щоб призупинити розвиток більш важких форм і наслідків такої поведінки та мінімалізувати чи, по можливості, виправити негативні якості особистості учня. До профілактики на особистісному рівні можна віднести фахове консультування, лікування, психотерапію і психокорекцію, тренінги особистісного зростання, індивідуальні бесіди, участь у роботі груп психологічної підтримки тощо.

Проводячи роботу з підлітками, потрібно зважати на те, що одні й ті ж психолого-педагогічні прийоми можуть по-різному впливати на конкретну особистість, тому важливим є психопедагогічна діагностика стану та типу особистості, а також аналіз її життєвої ситуації як важлива передумова вибору адекватної стратегії допомоги. Профілактична робота на індивідуальному рівні є досить складною і тривалою, потребує продуманої науково-обґрунтованої системи і фахової підготовки до її здійснення.

Індивідуальна профілактика як процес складається з кількох етапів. Передусім, це *початковий* етап – спостереження й виявлення осіб, сукупність дій і вчинків яких дають підстави передбачати схильність неповнолітніх до девіантної поведінки або констатувати це як факт.

Другим виступатиме *діагностичний* етап, який має за мету – встановлення причини та мотивів такої поведінки, аналіз глибини та специфіки її прояву.

Наступним є етап *безпосереднього втручання*, в якому здійснюватиметься позитивна зміна у світогляді та поведінці учня, формування в нього відповідального ставлення до себе самого: самоповага, впевненість, прагнення до просоціальної самореалізації, адекватна самооцінка, самокритика і т. п. У подальшій роботі – формування позитивних якостей особистості та використання їх у перебудові системи цінностей, понять, поглядів, переконань, суджень.

Після цього має місце етап *реалізації запланованих змін* – у діяльності якого плануються індивідуальні заходи запобігання деструктивним проявам (виховного, психологічного, правового, санітарно-гігієнічного й іншого спрямування), в яких передбачені кроки послідовної зміни всієї структури особистості-суб'єкта, його ставлення до моральності, побутової та статевої поведінки, поглядів на життя тощо.

Таким чином, важливими завданнями психологічної служби ПТНЗ щодо профілактики на особистісному рівні, зокрема, буде запобігання процесу відхилень у поведінці та спрямування чуттєво-емоційної сфери життя підлітка на властивий шлях. При цьому важливою передумовою є попередження або виявлення, обмеження й елімінація чинників, які сприяють виникненню аморальних мотивів і проявів деструктивної поведінки.

Працюючи з підлітками, потрібно враховувати наявність у них різних психологічних комплексів, інтерперсональних проблем, внутрішніх і явних конфліктів. Їм часто властива незадоволеність своїм статусом у групі, колі друзів, сім'ї тощо.

Важливу роль в індивідуальній профілактичній діяльності відіграють психологічні консультації, превентивна освіта, яка може реалізуватися за допомогою індивідуальних бесід. У такій роботі слід вміло показати антисупільну суть девіантної поведінки, довести до свідомості учня, що така поведінка призведе до негативних наслідків у подальшому житті.

Активна участь у житті групи, особистісний розвиток, суспільно-корисна діяльність – таким повинен бути шлях морального виховання підлітків і профілактики девіантної поведінки. З цього приводу Н. Семашко ще у 1925 р. писав, що чим скоріше “заразити” дитину суспільним інстинктом, чим швидше запалити в ній іскри суспільного життя, тим кращою буде для неї дійсність у подальшому майбутньому, тим краще аморальні інстинкти в неї будуть підкорені високим устремлінням, високим завданням [23, с. 19]. У цьому випадку особа відчуватиме себе потрібною, реалізованою, самодостатньою, завдяки чому зменшуватиметься ризик і бажання до девіантної поведінки в майбутньому.

Ґрунтуючись на викладеному зазначимо, що недостатньо лише вміти своєчасно зауважити прояви відхилень у поведінці. Необхідним чинником успішної профілактичної роботи на індивідуальному рівні буде виявлення тих джерел, соціально-психологічних факторів, які зумовлюють девіантну поведінку неповнолітніх і сприяють її розвитку.

Основна ціль профілактично-ресоціалізаційної роботи на етапі втручання у кризову ситуацію – викорінення антисуспільних, негативних установок у поведінці. Заходи *підсумкового* рівня, передусім, повинні бути спрямовані на відпрацювання нових поглядів, переконань, суджень щодо правильної моделі поведінки, формування якісно нових потреб, нової позиції у сфері міжособистісного спілкування з особами протилежної статі, усвідомлення свого становища в соціумі в контексті нового, соціально вартісного ставлення до життя. На цьому етапі ключовим завданням для фахівців, які залучені до процесу ресоціалізації морально деградованої особистості, є забезпечення реальних умов для її адаптації в соціумі (допомога у навчанні, пошуку роботи, занять улюбленою справою, відновлення розірваних контактів із родиною та ін.).

Вирішення наведених завдань превентивної діяльності психологічної служби ПТНЗ є складним і тривалим процесом, проте від нього залежить не

лише запобігання та корекція відхилень у поведінці учнів в пубертатному періоді, але й перспективи особистого їхнього життя у майбутньому.

Останній – *завершальний* етап. Його діяльність характеризується аналізом та оцінкою отриманих результатів профілактичної роботи.

Отже, можна констатувати, що на індивідуальному рівні профілактично-ресоціалізаційної роботи процедура надання конкретних форм адресної допомоги учням, що стали на шлях деструктивної поведінки, загалом, добре вписується у традиційну модель соціально-психологічної роботи з клієнтом, що передбачає добре відомі етапи професійного втручання у кризовій ситуації – планування, залучення, втручання, аналіз змін, оцінювання. Водночас дуже важливим є скоординовані, підпорядковані тій самій меті, спільні зусилля батьків, педагогів, лікарів, соціальних працівників, психологів та інших суб'єктів профілактично-ресоціалізаційної діяльності.

Однак, потрібно визнати, що на даний час індивідуальна профілактична робота із запобігання статевої деморалізації в учнів ПТНЗ ведеться не на належному рівні та в Україні є практично занедбаною. Це пов'язано, перш за все, з невмінням її організувати. Поза увагою психологів (педагогів та інших учасників навчально-виховного процесу) часто залишаються причини й умови, що сприяють деструктивній поведінці підлітків, їхня увага, в основному, зосереджується на реалізації дидактичної функції.

Важливо підкреслити, що цілеспрямована робота на загальносуспільному, мікросоціальному й особистісному (індивідуальному) рівнях стосовно профілактики негативних явищ в учнівському середовищі матиме позитивні наслідки, якщо вона буде враховувати чинники та передумови розвитку різноманітних асоціальних явищ: нерозвинений самоконтроль, слабку мотивацію, низьку самоповагу, невпевненість у собі, емоційну та психічну неврівноваженість, відсутність взаєморозуміння в сімейному, товариському колі, прояви асоціальної поведінки в ранньому віці – зловживання алкоголем і наркотиками, злочинство, агресія і т. п.

Організаторам превентивної діяльності важливо добре усвідомити тісний зв'язок, який існує між індивідуальним і суспільним, духовно-моральним і, зокрема, статевим здоров'ям. Нехтування цими аспектами може призвести до істотних помилок при розробці різних соціальних проектів, які повинні втілюватися у практику на всіх рівнях профілактичної діяльності. Кожен із цих рівнів вимагає забезпечення системи впливів добре скоординованих у залежності від багатьох чинників, зокрема, від стану морального розвитку потреб і проблем цільової групи й особистості, соціальної ситуації.

Хочемо зазначити, що для ефективності превентивної роботи психологічної служби ПТНЗ потрібно враховувати такі *основні принципи*.

1. *Принцип системності* передбачає планування, розробку та проведення скоординованих програмних профілактичних заходів на основі системного аналізу актуальної соціальної ситуації в країні та потреб конкретної цільової групи.

2. *Принцип стратегічної цілісності* визначає вибір найбільш відповідної стратегії на певному етапі профілактичної діяльності з молоддю. Така превентивна діяльність обумовлена специфічними потребами об'єктів впливу й їхніми проблемами, а тому передбачає конкретні напрями та заходи діяльності.

3. *Принцип багатоаспектності* передбачає поєднання різноманітних видів профілактичної діяльності: особистісно-спрямованого, поведінково-центрованого та зосередженого на середовищі. Практика особистісно-центрованого консультування, передусім, передбачає: узгодження цілей консультанта та клієнта; відкритість переживань; сконцентрованість на емоційних аспектах стосунків; раціональність; особисту відповідальність клієнта; самоповагу; здатність до підтримання добрих особистих стосунків і високий рівень прийняття інших; етичність і високу якість життя; взаємний вплив консультанта та клієнта (перетворення останнього на ефективного консультанта для самого себе та розвитку інших). Особистісно-спрямоване

консультування не акцентує свою увагу на використанні спеціальних технік. Головне – здатність консультанта встановити довірливі стосунки, які ґрунтуються на взаємній повазі та глибокому розумінні значення пережитих клієнтом реальних подій, бути емпатійним, уважним і активним слухачем, який беззаперечно приймає будь-яку особистість. Психолог, зосереджений на актуальному стані клієнта, сприяє його самоактуалізації. Додатковими формами особистісно-спрямованого консультування можуть бути: групова робота, аудиторне навчання, вирішення конфліктів [22, с. 542-544], наприклад за допомогою медіації.

4. *Принцип ситуативної адекватності* профілактичної діяльності означає відповідність профілактичних дій реальній соціально-економічній, соціально-психологічній ситуації в країні, а також життєвій ситуації та стану клієнта.

5. *Принцип солідарності* передбачає міжсекторну взаємодію різних державних і недержавних структур із використанням системи соціальних замовлень.

6. *Принцип легітимності* передбачає реалізацію цільової профілактичної діяльності на основі прийняття її ідеології та довірчої підтримки більшості населення. Профілактичні дії не повинні порушувати права людини.

7. *Принцип максимальної диференціації* передбачає гнучке застосування в профілактичній діяльності різноманітних підходів і методів [25], у залежності від типу цільової групи чи особистості, а також життєвої ситуації конкретного клієнта.

Профілактична діяльність повинна базуватися на кількох *головних засадах*, без урахування яких превентивні заходи не матимуть позитивного результату. До таких засад ми віднесемо: 1) науковість підходів і компетентність фахівців; 2) цілеспрямованість; 3) системність і скоординованість зусиль різних суб'єктів; 4) систематичність і послідовність; 5) диференційованість та адресність; 6) адекватність до потреб; 7) доступність

до клієнта; 8) своєчасність надання послуг; 9) гуманність та етичність; 10) ефективність у виборі стратегій, форм і методів.

Профілактика виступає одночасно як процес і результат соціально-педагогічної діяльності, оскільки методи профілактики, передусім, спрямовані на викорінення джерел стресових ситуацій, девіантної поведінки, різноманітних проблем як у психіці й поведінці самої особистості, так і в її соціальному середовищі. Водночас, вони спрямовані на створення умов для набуття людиною необхідного власного досвіду реагування в кризовій ситуації та поведінки інших людей [1, с. 16].

Зазначимо, що профілактична діяльність у закладах професійно-технічної освіти матиме значну продуктивність, інтенсивність і хороші показники опираючись у своїй роботі на стратегії профілактики. До таких стратегій ми віднесемо: інформаційну, емоційно-освітню, альтернатив, інтервенції (втручання), зменшення шкоди, стратегія виховання для виховання цінностей: стратегії дисонансу, ідентифікації свідчення-прикладу, стратегія стимуляції. Далі ми детальніше розглянемо кожен із запропонованих стратегій.

Стратегія інформаційна. Така стратегія профілактичної діяльності передбачає використання сучасних технологій надання оптимальної, достовірної, наукової інформації щодо результатів деморалізованої поведінки, а також попередження та нейтралізацію надмірної інформації про види та форми негативних явищ. Ця стратегія повинна бути як складовою різноманітних освітніх програм для дітей, підлітків і молоді так і надаватися дітям диференційовано у вигляді лекцій, спеціалізованих бесід, дискусій на означену в дослідженні тему.

Використання стратегії передачі інформації повинна включати активні спільні дії учасників, їхні особисті проблеми й індивідуальну модель поведінки розраховану на конкретну особистість (індивідуальне консультування) або поширену на кожного зокрема (диференційована робота в малих групах). Важливим є також, щоб слухачі могли дізнатися про існуючі альтернативи

стосовно антисуспільної поведінки. Так само особливе значення має особа, що передає сукупність відомостей про деструктивну поведінку, від її авторитету та достовірності повідомлень залежить сила сприйняття інформації.

Використання інформаційної стратегії у профілактичній діяльності припускає, що підвищення рівня знань про наслідки деморалізованої поведінки є одним із ефективних засобів відмови від таких вчинків і забезпечує формування в особистості готовності робити правильний вибір.

Стратегія емоційно-освітня. В основі цього типу діяльності лежить переконання, що деморалізована поведінка найчастіше притаманна особам, які зазнають труднощів із приводу розуміння та висловлювання власних емоцій. Освітньо-емоційна стратегія має еволюційний характер. Сукупність знань здобутих у процесі навчання повинні служити виробленню навичок, які гарантують неповнолітній особі індивідуальний та суспільний розвиток. До найбільш істотних повноважень у цій проблемі належать: а) визначення узгодженості моделей поведінки, які гарантують здатність до пережиття та вміння порадити собі відповідно потреб оточення з особливим зверненням на самоорієнтацію й самоконтроль; б) майстерність порозумітися та навести контакт з іншими, а також бути активним учасником в суспільному житті та брати на себе відповідальність за власну модель поведінки; в) віра у власні можливості вирішення проблем (виявлення, розуміння й оцінка динамічних зв'язків особи з оточенням, а також розвиток навичок утвердження власного “Я”, що у свою чергу гарантує використання власних можливостей). Окремо взята дана стратегія, хоч і є ефективною, проте, не може використовуватись відокремлено від інших.

Стратегія альтернатив. В основі цієї стратегії лежить твердження, що памолодь, зокрема, соціально незахищена зі сторони сім'ї, школи зі схильностями до деструктивної поведінки не має можливості реалізації потреб власної діяльності й активності через певний стиль життя. Стратегія альтернатив виникає з факту, що одним із мотивів девіацій у поведінці є багато

вільного часу та нереалізованість, нудьга, яку часто відчуває молодь котра проводить вільний час у вуличному дозвіллі, на сходових клітках будинків чи юні дівчата, які мандрують вулицями міста у пошуках вражень і розваг.

Дана стратегія припускає створення необхідних альтернативних соціальних програм, можливостей, заохочування та спонукання молоді до різних видів застосування своєї діяльності, яка служить особистісному розвитку й одночасно запобігає вчинкам деструктивного характеру. У зв'язку з цим залучення молоді в діяльність позитивну та соціально прийнятну (наприклад: розвиток зацікавлень, хобі, різноманітні види спорту, улюблені заняття на дозвіллі) є найкращим способом зменшення та запобігання девіантної поведінки в підлітків.

Стратегія окресленого типу вважається результативною, хоча інколи важко дослідити її ефективність, оскільки остаточний, кінцевий підсумок якого-небудь заняття, діяльності, розвитку і т. ін. може з'явитися лише згодом, через певний час.

Стратегія інтервенції (втручання). Актуальними профілактичними діями даної стратегії буде: узгодження виховного процесу з реальними умовами соціалізації дитини пов'язані з втручанням у негативну ситуацію; її розвиток на рівні знань, емоцій, поведінки; використання оптимальної коригувальної допомоги, перевиховання та подолання негативних проявів у поведінці; налагодження стосунків для позитивного способу життя.

Метою цієї діяльності є допомога особам, які мають труднощі ідентифікації та вирішення своїх проблем, а також підтримка у кризових ситуаціях. Найчастіше мова йде про дві умови позитивного ефекту стратегії інтервенційної: професіоналізм і відповідні переваги особи, яка надає допомогу, а також залучення батьків до програми. Участь батьків пов'язується з фактом, що ризикована поведінка виникає з процесів які відбуваються в родині. У зв'язку з тим ефект допомоги дитині значною мірою залежить від зміни ситуації в родині, з досліджень випливає, що тренінги, навчання для

батьків значною мірою піднімають ефективність інтервенційної діяльності.

При описі підходів до організації роботи інтервенційної стратегії використовують:

- *універсальну* інтервенцію, яка ще має назву превентивної. Вона покликана охопити максимально можливе число дітей та підлітків, незалежно від того, є ризик деморалізації особистості у майбутньому чи ні. Мета такої інтервенції – запобігти деструктивній поведінці у середовищі підлітків. Таким чином, універсальна інтервенція використовується в первинній профілактиці;

- *індикативну* (створення плану заходів організаціями, які провадять профілактичну діяльність) чи *селективну* (яка здатна робити вибір), така інтервенція спрямована на групи підвищеного ризику. Її мета – зменшити кількість учнів, які є найбільш вразливими та схильними до асоціальної поведінки;

- *модифікаційну інтервенцію* (різновидність варіантів), вона спрямована на групи осіб, які провадять аморальний спосіб життя. Ціль такої інтервенції – навернення до “нормального” життя в суспільстві різноманітними засобами: психологічна, юридична допомога, сприяння в анонімному медичному обстеженні, підтримка та консультування відносно питань влаштування на роботу чи навчання (вечірня школа, ПТНЗ).

Стратегія втручання може бути: постійно діючою (робота телефону довіри); систематично діючою (проведення щорічних тематичних батьківських зборів у закладах де навчаються неповнолітні); періодично діючою (профілактичні акції). При цьому кожна з цих стратегій не є винятком, а цілком може поєднуватися з іншими.

Стратегія зменшення шкоди. Підхід у стратегії даного типу функціонує на рівні третинної профілактики, її адресатами є групи найбільшого ризику, тобто неповнолітні, стосовно яких не спрацювала попередня профілактика, інтервенція, ресоціалізація, терапія й які живуть в субкультурах деморалізованого впливу. Рівень ефективності такої стратегії пов'язаний із

зверненням до відповідної категорії осіб і навчанню їх впродовж профілактичної програми навичок поведінки, яка відповідає вимогам і моральним нормам суспільства.

Результати наших досліджень показали, що найкращі показники щодо профілактичних стратегій мали програми сконцентровані навколо явищ, подій, фактів і чинників, які спонукали підлітка до певного роду діяльності, та показники щодо формулювання основних аспектів деморалізованої поведінки неповнолітніх. Дослідження стосовно ефективності різного типу стратегій, що запобігають деструктивній поведінці вказали на те, що найбільш ефективнішою є діяльність скерована на розвіювання хибних нормативних переконань. У зв'язку з цим, рекомендованою є конфронтація учнів, які мають помилкові, неправильні переконання щодо норм і правил суспільної поведінки з їхніми однолітками, які не провадять “такого життя” й є цілком успішними. Для успішного профілактичного процесу даної стратегії є вміння антиципації (прогноз, передбачення, здогад) подій, які вимагають старанної теоретичної та практичної підготовки.

Стратегія виховання для виховання цінностей. Означена стратегія робить наголос щодо значення виховання для виховання цінностей. Такий підхід до проблеми не передбачає нав'язування певних цінностей, ані автоматичному окресленню вартостей, а поступовому процесу здобування значущостей. Процес цей нерозривно пов'язаний з “накресленим шляхом” який починається із задоволення потреб особи та досвіду людини, яка відчувається суб'єктом своїх дій. Усвідомлення суб'єктності в різного типу групах і в означених життєвих ситуаціях спричинює те, що людина починає задовольняти свої потреби, узгоджуючи їх із прийнятною системою цінностей.

У профілактичній діяльності з молоддю виховання цінностей може бути реалізовано за допомогою стратегій, які нерозривно пов'язані з основною стратегією виховання для виховання цінностей, а саме:

а) *стратегія дисонансу* – дослідження цього типу використовує

прикрий емоційно-пізнавальний досвід, який виникає через брак єдності між попередніми судженнями та пережитою актуальною ситуацією особи й її прагненнями. У цій стратегії протиставляється спосіб мислення та вартісні орієнтири певної особи способу мислення й авторитетності осіб важливих для неї. Особа починає переживати, відчувати розрив між власним, індивідуальним способом вартісних показників, власним способом характерних дій та з поведінкою і вартісними орієнтирами важливих для неї осіб. Таким чином, індивідуум є змушений до зменшення розмежувань між тими вартостями та відповідно починає змінювати своє ставлення та поведінку. Тобто, приклад антисуспільної поведінки осіб із близького оточення сприяє формуванню у неповнолітнього уявлення про її допустимість, звички вчиняти подібним чином. З іншого боку, негативний вплив оточення, як правило, нейтралізує позитивний вплив на нього державних і громадських інституцій;

б) **стратегія ідентифікації свідчення-прикладу**. Цей підхід полягає у пошуку в особі механізму ідентифікації яку розуміють як несвідоме перейняття певних рис другої особи, особа ототожнюється з певною людиною починає присвоювати та впроваджувати у власне життя певні риси людини з якою себе уособлює, ідентифікує. Завдяки цій стратегії профілактики як персонального символу вартості, провадиться допомога особі набути та присвоїти аналогічні цінності. Процес ідентифікації відбувається головним чином, завдяки представленню життя згідно зі задекларованими цінностями, а не через сам процес пізнання чи представлення цінності;

в) **стратегія стимуляції**. Виконання цієї стратегії полягає в індивідуалізації та конкретизації тих цінностей на які особа, яка бере участь у профілактичній програмі є вразлива. Особа, яка проводить профілактику повинна допомагати втіленню в конкретні дії позитивного характеру намагань молодих людей здійснити що-небудь за відсутності досвіду та вміння. До того ж памолодь, яка відчуває нестачу певних вартостей повинна навчитися вбачати різного типу способи їхньої реалізації у власному оточенні та виявляти

конкретні напрями щодо власних дій.

Завдяки представленим стратегіям, що стосуються виховання цінностей особи, які беруть участь у різних профілактичних програмах можуть поступово сформувати гармонійну внутрішню систему вартостей, а також створювати стійке розмежування в розумінні між задекларованими та реалізованими цінностями та поведінковими постулатами суспільства.

Таким чином, успіх запропонованих стратегій профілактики залежатиме від того, наскільки максимально превентивні заходи будуть пристосовані до місцевих умов реалізації, потреб і можливостей індивідів і чим більше окреслених стратегій буде комплексно запроваджено у різноманітні превентивні програми, проекти, заходи тим ефективнішою буде превентивна діяльність психологічної служби ПТНЗ.

Отже, здійснивши аналіз превентивної діяльності психологічної служби ПТНЗ: мети, завдань, рівнів (загальносуспільний, мікросоціальний, особистісний), дослідивши етапи реалізації процесу індивідуальної профілактики (початковий, діагностичний, безпосереднього втручання, реалізації запланованих змін і завершальний) та основні принципи (системності, стратегічної цілісності, багатоаспектності, ситуативної адекватності, солідарності, легітимності, максимальної диференціації) і засади, а також стратегії профілактики, можемо констатувати, що профілактика негативних явищ в учнівському середовищі у професійно-технічних навчальних закладах є одним із напрямів соціальної роботи з молоддю, який, з одного боку, базується на загальних принципах, підходах, рівнях, стратегіях, особливостях, формах і методах соціальної роботи, а з другого боку, має свою специфіку, яка виникає з більш конкретно спрямованого цілепокладання, змістового наповнення, особливих завдань, специфічних потреб різних груп неповнолітніх, а також передумов і проблем у діяльності фахівців.

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) : навч. посіб. / А. Й. Капська, О. В. Безпалько,

Р. Х. Вайнола ; [заг. ред. А. Й. Капської]. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова ; Держ. центр соц. служб для молоді, 2002. — 164 с.

2. Беличева С. А. Основы превентивной психологии / С. А. Беличева. — М. : Социальное здоровье России, 1994. — 224 с.

3. Девиации как социально-педагогическая проблема // Социальная педагогика : курс лекций / [под общ. ред. М. А. Галагузовой] — М. : Гуманитарный ИЦ ВЛАДОС, 2000. — С. 212—226.

4. Дюркгейм Э. Самоубийство : социологический этюд / Э. Дюркгейм. — СПб. : Изд-во Н. П. Карбасникова, 1912. — 400 с.

5. Закон України “Про професійно-технічну освіту” №103/98-ВР, із змінами від 19 грудня 2006 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua>. — Назва з контейнера.

6. Концепція національно-патріотичного виховання молоді [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://petschool.at.ua/publ/vchitelju/konceptija_nacionalno_patriotichnogo_vikhovan_nja_molodi/6-1-0-54. — Назва з контейнера.

7. Концепція превентивного виховання дітей і молоді : затверджено Президією АПН України 25. 02. 1998 р. Протокол № 1-7/3-21 // Учитель. — 2000. — № 1-3. — С. 6—11.

8. Короленко Ц. П. Семь путей к катастрофе : деструктивное поведение в современном мире / Ц. П. Короленко, Т. А. Донских. — Новосибирск : Наука, Сибирское отделение, 1990. — 222 с.

9. Лановенко І. Особливості психосексуального розвитку та їх роль у попередженні девіантної поведінки / І. Лановенко. — К. : [б. в.], 1997. — 83 с.

10. Методические рекомендации по гигиене, нравственно-половому воспитанию молодежи. — Алма-Ата : [б. и.], 1990. — 57 с.

11. Нагаев В. В. Психология сексуальной безнравственности / В. В. Нагаев. — Сыктывкар : Общество психологов СССР ; Коми респ. отделение, 1990. — 224 с.

12. Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті // Освіта України. — 2001. — № 1. — С. 22—25.
13. Новоженев Ю. И. Статус-секс и эволюция человека / Ю. И. Новоженев. — Свердловск : Изд-во Уральского ун-та, 1991. — 160 с.
14. Охременко О. Р. Деадаптивні стани / О. Р. Охременко. — К. : Хімджест, 2004. — 84 с.
15. Положення про психологічну службу системи освіти України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Назва з контейнера.
16. Превентивне виховання [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.library.kherson.ua. — Назва з контейнера.
17. Превентивний [Електронний ресурс]. — Режим доступу : uk.wiktionary.org/wiki/превентивний. — Назва з контейнера.
18. Превентивний [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.rozum.org.ua. — Назва з контейнера.
19. Превентивний / Блейхер В. М. Толковий словарь психиатрических терминов / В. М. Блейхер, И. В. Крук. — Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1995. — С. 498.
20. Превентивний // Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка (П-Р) / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. — М. : Азъ, 1992. — С. 115.
21. Роль засобів масової інформації та інших джерел у формуванні здорового способу життя молоді / О. Яременко, О. Балакірева, Н. Бутейко, О. Вакуленко та ін. — К. : Укр. ін-т соц. досліджень, 2000. — 111 с.
22. Сахакиан У. С. Терапия средой : терапевтическое сообщество // Техники консультирования и психотерапии / У. С. Сахакиан ; [пер. с англ. М. Будыниной и др.]. — М. : Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2000. — С. 530—571.
23. Семашко Н. А. Вопросы полового воспитания / Н. А. Семашко // Половой вопрос. — М. : [б. и.], 1925. — С. 17—23.

24. Социальная аномия : обзор подходов в американской социологии // Социологические исследования. — 1992. — № 5. — С. 89.

25. Сучасні підходи до профілактики [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ccf.org.ua/ru. — Назва з контейнера.

26. Як запобігти небажаній поведінці та шкідливим звичкам підлітків [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://kts-osvita.org.ua>. — Назва з контейнера.

Запитання до розділу

1. У яких державних документах ставиться завдання превентивного виховання дітей і молоді?

2. Окресліть особливості принципу превентивності.

3. Розкрийте зміст девіантної поведінки.

4. Місце превентивної діяльності у вихованні особистості учня ПТНЗ.

5. Психологічна служба в системі освіти: мета та завдання.

6. Система превентивного виховання в ПТНЗ.

7. Типи та рівні превентивної діяльності у закладах професійно-технічної освіти.

8. Стратегії превентивної діяльності психологічної служби ПТНЗ.

9. Одна, на вашу думку, найбільш ефективна стратегія превенції.